

SCEPTRUL ÎN FORMĂ DE TOPOR DIN EPOCA BRONZULUI DE LA PĂLATCA (TRANSILVANIA) ȘI LEGĂTURILE SALE RĂSĂRITENE*

Cristian Ioan POPA**

The Bronze-Age Axe-Shaped Sceptre from Pălatca (Transylvania) and Its Eastern Connections

Abstract. *In the Pălatca Commune (Cluj County), a prehistoric (probably elk) antler axe was discovered accidentally. It later came into the possession of a collector. The item is extremely rare, which is why we subjected it to analysis in the present paper. The best analogies found are among the Bronze Age items from the current space of Ukraine and Russia. We believe that the closest analogy is the famous sceptre–axe discovered in Dudarkov, which is particularly remarkable due to the numerous zoomorphic, phytoform and geometric motifs incised on its surface, attributed to the Mnogovalikovaja culture. Based on these correspondences, our assessment is that the axe from Pălatca can be interpreted as a sceptre, similar to other antler items already discovered in the Mid- and Late Bronze Age in Transylvania or neighbouring regions.*

Keywords: *antler axe, sceptre, Bronze Age, symbolism, Transylvania.*

Cuvinte-cheie: *topor din corn, sceptru, epoca bronzului, simbolism, Transilvania.*

Introducere

În anul 2012 ne-a fost prezentat pentru studiere un topor preistoric realizat din corn¹. Cu acel prilej, piesa a fost documentată fotografic și a fost desenată, însă despre soarta sa ulterioară nu cunoaștem amănunte. Dată fiind însă importanța acesteia în cunoașterea unui anumit tip de artefacte din corn, întâlnite în epoca bronzului, am considerat utilă publicarea sa, cu atât mai mult cu cât ea reprezintă un unicat pentru spațiul transilvănean, și nu numai.

Descriere

Artefactul a fost lucrat din corn, iar lățimea mare a tășului sugerează folosirea ca materie primă a cornului de elan și nu de cerb (**fig. 2**). Toporul are tășul lăjit și arcuit, iar partea opusă (muchia) de formă circulară, foarte

* O variantă în limba engleză a acestui articol a fost publicată în anul 2021: Cristian I. Popa, *The Bronze-Age Axe-Shaped Sceptre from Pălatca (Transylvania) and Its Eastern Connections*, în *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk [East European Historical Bulletin]*, 21, 2021, p. 8-17.

** Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România; e-mail: cristi72popa@yahoo.com; cristian.popa@uab.ro.

¹ Piesa aparține lui Radu Duma din Cluj-Napoca, pe atunci masterand al Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.

ușor bombată, cu o bordură evidențiată, mai mare în diametru decât corpul (**fig. 2/b, d-e**). Pe marginea acestei borduri au fost realizate radial creștături scurte, dispuse în mod regulat. Tăișul nu este ascuțit, ci foarte bont (**fig. 2/g**), fapt ce sugerează că nu era folosit pentru tăiat. În partea centrală a toporului s-a realizat vertical gaura pentru fixarea cozii, de formă ovală (**fig. 2/a**). Este foarte interesant modul de execuție a perforației, la care a fost utilizată o unealtă cu vârful de cca. 0,2 cm, cu ajutorul căreia s-a scobit în textura cornului, rămânând vizibile pe întreaga suprafață interioară foarte multe șanțulețe dispuse vertical sau oblic, ce nu au fost finisate ulterior (**fig. 2/j**). Acest ultim indiciu ne oferă amănunte nu doar despre tehnologia de realizare a perforației, ci și despre durata de utilizare. În schimb, părțile exterioare, îndeosebi tăișul și muchia, poartă urme puternice de lustruire. Muchia circulară prezintă o culoare închisă (**fig. 2/d**), fapt ce sugerează întărirea sa prin ardere (lungime = 18 cm; lățimea tăișului = 8,6 cm; diametrul muchiei = 5,5 cm).

Analogii

Prin toate detaliile sale, piesa de la Pălatca (jud. Cluj) se aseamănă cu o serie de topoare din piatră care, în majoritatea lor, provin din zona răsăriteană a Europei. Pentru a nu încărca cu multe analogii, ne oprim doar asupra celor mai ilustrative exemple, începând cu topoarele din piatră din tezaurul de la Borodino² sau cele de tip Suvorovskaja, din prima jumătate a mileniului II BC, de la Nal'čik, Šalušinskoe (**fig. 3/7**) și Stavropol³, cu corespondențe și în topoarele din metal, precum cel de la Kišpek (Rusia)⁴. Din punct de vedere mai cu seamă al muchiei, o bună analogie o oferă un topor din piatră găsit în regiunea Mîkolaiiv (Ucraina)⁵, piesă la care remarcăm muchia circulară, marcată de o bordură cu incizii scurte, regulate (**fig. 3/8**), foarte apropiate celor prezente pe piesa de la Pălatca. Cu toate că toporul din Ucraina a fost găsit întâmplător, atribuirea sa culturii catacombelor Ingul (cca. 3200-1750 BC) este probabilă.

Atenția trebuie să ne-o îndreptăm, cum este și firesc, către artefactele din corn și os. Din punct de vedere tipologic, forma aceasta de topor apare încă din eneolitic, în spațiul pruto-nistean. Un lot mare de topoare cu muchia rotundă, uneori asemănătoare exemplarului de la Pălatca, se cunoaște din aria culturii Tripolie⁶. În aria variantei basarabene a culturii Cernavodă I din Moldova cunoaștem un topor ceremonial, găsit într-un mormânt tumular

² Kaiser 1997, pl. 2/1-4.

³ *Ibidem*, pl. 24/2-4.

⁴ *Ibidem*, p. 104, fig. 55.

⁵ http://neolitica.ru/lot.php?lot_id=2241, accesat la 12.08.2020.

⁶ Markevich 1981, fig. 52.

la Krasnoe, a cărui muchie cu bordură este similară toporului de la Pălatca⁷. Asemănări cu muchia discoidală a toporului de la Pălatca regăsim și la sceptrul descoperit în mormântul 2 din Movila 1 de la Luhansk (fost Vorosiilovgrad), în sud-estul Ucrainei (**fig. 3/2**). Sceptrul se afla pe umărul drept al defunctului, un bărbat înhumat alături de 11 lame mari de silex, aparținând grupului Novodanilovka din mormintele cu ocră eneolitice de la sfârșitul mileniului V și începutul mileniului IV BC⁸. Forma trădează însă origini mult mai îndepărtate, pe care le putem identifica în neoliticul din Caucaz (**fig. 3/1**)⁹, cu anumite similitudini ale muchiei circulare și bombate în topoarele cu formă de falus de la Aruchlo (Georgia), din aria culturii Shulaveri-Shomutepe¹⁰. Transpuse în metal, topoare asemănătoare morfologic apar încă de la finele mileniului IV BC, în spațiul nord-pontic, precum la Cuconeștii Vechi (Republica Moldova)¹¹ ori în depozitul de la Klady¹² (**fig. 3/3**).

Analogiile pentru piesa de la Pălatca sunt cvasiabsente în spațiul românesc, exceptând o descoperire, și ea relativă, din Transilvania, de la Teleac, aparținând bronzului târziu (cultura Gáva). Piesa este fără tăiș și are ambele capete circulare, însă elementele comune sunt date de forma arcuită și mai cu seamă de un șanțuleț, bine pronunțat, realizat de jur-împrejurul unuia dintre capete¹³ (**fig. 3/6**), detaliu ce oferă un aspect apropiat bordurii muchiei exemplarului de la Pălatca. Corespondențele din zona central-europeană nu sunt nici ele foarte apropiate. Un exemplar din corn de la Piliny (Ungaria)¹⁴, decorat cu incizii care imită curelușele cu care se fixa în mână (**fig. 3/5**), pare să fi avut o parte activă similară tăișului toporului de la Pălatca. Modalitatea de realizare în corn a muchiei piesei de la Pălatca era cunoscută în bronzul târziu ungar, fiind utilizată, de pildă, în cazul psaliei de la Gór¹⁵. Alte piese ar putea și ele constitui posibile analogii, dar sunt fragmentare, cum este exemplarul din perioada Koszider (1450-1350 BC) de la Jászdózsza¹⁶. Piesa de la Pălatca are corespondențe și în epoca bronzului din vestul Europei, acolo unde în cultura Sena-Oise-Marne regăsim topoare din corn cu tăișul și muchia similare¹⁷.

⁷ Manzura, Sava 1994, fig. 4/7; Govedarica, Manzura 2011, fig. 8.

⁸ Govedarica 2004, p. 181, 194-195, fig. 36, 66/4.

⁹ Hansen *et alii* 2006, p. 22, fig. 50.

¹⁰ Hansen 2017, p. 269-271, fig. 1-3.

¹¹ Dergačev 2002, pl. 18/R.

¹² Kushnareva, Markovin 1994, pl. 47/8; Rezepkin 2000, p. 64, pl. 54/13, 15; Hansen 2009, p. 149-150, fig. 12/5, 8; Hansen 2011, p. 161, fig. 9/5, 8.

¹³ Vasiliev *et alii* 1991, p. 73-74, fig. 22/14.

¹⁴ Nyáry 1909, p. 426, fig. 22.

¹⁵ Ilon 2001, p. 248, pl. III/1.

¹⁶ Choyke 2005, p. 147, pl. 1/7.

¹⁷ Otte 2001, p. 132, fig. 115/7-8.

Asemănările sunt mai ușor de găsit, în schimb, în spațiul răsăritean al Europei. Toporul de la Pălatca nu este departe ca formă de excepționala descoperire din bronzul târziu de pe cursul superior al Niprului, de la Dudarkov, în Ucraina. Toporul din corn găsit acolo (**fig. 3/4a-b**), bogat ornamentat cu motive vegetale, animaliere și antropomorfe aparține ariei culturii *Mnogoalikovaja* și a fost legat de influențele miceniene iradiate din zona egeeană¹⁸. Maja Kašuba și Elke Kaiser apreciază că în acest caz toporul a avut o utilitate inițială banală de ciocan, pentru ca după încărcătura simbolică primită prin ornamentarea sa (asemenea, de pildă, unui ciocan de minerit de la Șoldănești) să intre în categoria bunurilor de prestigiu¹⁹.

În privința formei tăișului, toporul de la Pălatca prezintă asemănări cu lama la fel de celebrului sceptor în formă de topor terminat în leopard, descoperit în palatul de la Malia și datat în perioada 1800-1700 BC²⁰ (**fig. 3/9**).

Posibilul context al piesei

Satul Pălatca este cunoscut în literatura de specialitate prin descoperirile din epoca bronzului. În anul 1972, Tudor Soroceanu publica un studiu despre așezarea din epoca bronzului de la Pălatca-*Sub Pădure*, pe care o atribuia culturii Wietenberg (bronzul mijlociu); materiale similare semnala și la cca. 200 m distanță, pe locul unui cimitir din epoca migrațiilor²¹. Săpături sistematice vor fi derulate, începând cu anul 1991, în așezarea de la *Togul lui Mândrușcă*, din care provin, pe lângă ceramică specifică fazei Wietenberg târzii, cu influențe ale culturii Noua, și piese din os, corn și metal. În rândul celor din urmă pot fi amintite un ac de bronz cu protuberanțe de tip răsăritean (atribuit culturii Noua), o nicovală din bronz și o turtă din cupru. Descoperirea unui atelier de metalurg și a unui spațiu de cult aparținând unui orizont cultural al bronzului târziu, și el cu piese de metal (un vârf de săgeată, un ac cu capul sferic)²², a fost completată de un fragment dintr-un lingou de tip keftiu, unicul de acest fel găsit în spațiul românesc actual²³. Bronzului

¹⁸ Lichardus 2001, p. 77-80, fig. 1; Lichardus, Vladár 1996, p. 43-44, pl. 25/10; Irimia 2007, p. 16-17, fig. 6A.

¹⁹ Kašuba, Kaiser 2009, p. 178, pl. 11/1.

²⁰ Vezi <https://heraklionmuseum.gr/>, accesat la 10.07.2020.

²¹ Soroceanu 1972, p. 165-170 și nota 4, pl. I-III.

²² Wittenberger, Rotea 2011, p. 261-263, fig. 1, 4; Rotea *et alii* 2011a, p. 13-17, pl. II, III/2; IV-XIII; Rotea *et alii* 2011b, p. 13-16, pl. 2, 4-11; Benea *et alii* 2011.

²³ Rotea 2001, p. 26, fig. 15; Rotea 2004, p. 8, fig. 4a; Rotea *et alii* 2011a, p. 13, pl. VI.7/1; Rotea *et alii* 2011b, p. 13; Popa 2015, p. 190-191, 200, 205-207, 209, fig. 4.

târziu îi aparține și un cimitir de incinerare, cu urne, descoperit la Pălatca în punctul *Poderei*²⁴.

Contextul descoperirii toporului din corn nu este cunoscut. Singura informație furnizată de către posesor se referă la localitatea din care provine: Pălatca (jud. Cluj). Cu toate acestea, din cele prezentate mai sus, considerăm că există suficiente argumente pentru a data toporul-sceptru de la Pălatca în epoca bronzului. Mai mult, date fiind anumite repere de ordin cronologic în evoluția topoarelor și a sceptrelor, datarea poate fi rafinată la sfârșitul bronzului mijlociu. Este probabilă relaționarea toporului cu situl de la *Togul lui Mândrușcă*, acolo unde s-au descoperit materiale din aceeași epocă, inclusiv de tip sau influență răsăriteană, cum este acul de bronz cu protuberanțe (fig. 1/1), vase de tip kantharos (fig. 1/2) sau de uz comun (fig. 1/3-4), specifice culturii Noua-Sabatinovka²⁵.

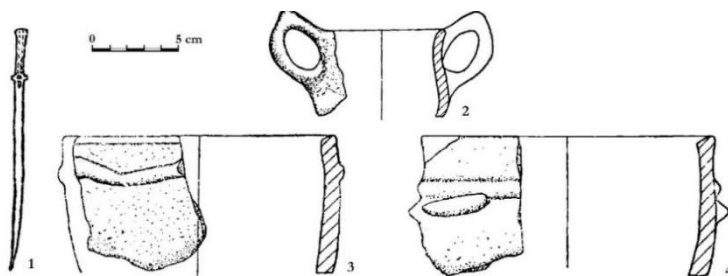

Fig. 1. Pălatca-Togul lui Mândrușcă (după Rotea 1997)

Simbolică și semnificație

Ceea ce distinge piesa de la Pălatca de alte artefacte din corn din epoca bronzului este, în primul rând, aspectul său de topor. Lăsând la o parte una dintre utilitățile sale care decurg din însăși forma sa, totuși, trăsăturile morfologice, asociate inciziilor simbolice, îi conferă toporului și semnificația de sceptru. Sceptrele din corn cunoscute în epoca bronzului din spațiul carpato-dunărean diferă ca formă²⁶, cele mai evolute și cunoscute fiind exemplarele cu ambele capete circulare și perforație verticală, având suprafața decorată cu motive geometrice. Aceste piese evolute provin în special din aria culturii Wietenberg²⁷, dar se întâlnesc și în culturile Otomani²⁸ ori Gáva²⁹.

²⁴ Rotea, Feneșan 1994, p. 351-353, pl. I-II.

²⁵ Rotea 1997, p. 14, fig. III/3, V/3.

²⁶ Diaconu 2014.

²⁷ Popa, Simina 2004, p. 19, 26-29, pl. 8, foto 1.

²⁸ Fazecaș 2005.

²⁹ Vasiliev *et alii* 1991, p. 73-74, fig. 22/14; Lascu, Gheorghiu 2009.

Alături de sceptrele lucrate din piatră, piesele din corn reprezintă însemne ale puterii deținute în epoca bronzului de vârfurile aristocrației locale. Informația arheologică de care dispunem este completată în chip fericit de izvoarele scrise antice. Cele mai importante date ne sunt furnizate de operele capitale atribuite lui Homer: *Iliada* și *Odissea*. În aceste lucrări găsim dese referiri la utilitatea sceptrelor. Astfel de simboluri ale puterii purtau cele două personaje importante ale acțiunii din opera *Iliada*, anume Ahile și Agamemnon³⁰. Despre primul, Homer spune că: „Astfel răstindu-se Ahile trânti la pământ cu mânie / Sceptrul în aur ținut și îndată se puse pe scaun”³¹.

Nu lipsite de importanță sunt și inciziile vizibile macroscopic pe suprafața piesei. Unele dintre acestea, prezente mai cu seamă în zonele active, se pot datora etapei de folosire în diverse activități greu de deslușit, ținând cont de materia primă totuși puțină dură, și sunt întâmplătoare. Alte incizii au fost realizate în mod sigur intenționat. Ele sunt grupate în două zone, ambele situate pe partea superioară a piesei. Prima dintre ele se află la baza zonei arcuite, imediat sub vârful tășului, și constă din două incizii adânci în formă de „scăriță” (**fig. 2/h; 4/1b**). O altă grupare o regăsim pe muchia dintre gaura de fixare a cozii și tăș, acolo unde se pot distinge mai multe incizii fine oblice. Două dintre acestea sunt realizate foarte apropiat (1 mm între ele), formând o altă „scăriță” și credem că nu sunt datorate hazardului, ci sunt intenționate. Mai mult, alături de ele s-a incizat, mai adânc, o cruce cu brațele egale, lungi de 2 mm. Spre tăș, se puteau observa alte linii oblice, resturi din alte două „scărițe” și o grupare mică formată din puncte fine (**fig. 2/i; 4/1a**). Restul inciziilor/tăieturilor se datorează fie etapelor de prelucrare finală a cornului, fie loviturilor întâmplătoare.

Desigur, prezența acestor semne pe suprafața toporului trebuie privită într-un context mai larg al artefactelor lucrate din os și corn din epoca bronzului, pentru a putea identifica posibilele repere simbolice și chiar culturale. Cele mai bune analogii pentru semnele incizate le regăsim în aria culturii Noua din Moldova. O daltă din os de la Giurcani are pe corp mai multe incizii transversale (**fig. 4/6**), interpretate ca având un rol practic, pentru o mai bună priză în mână³². Din așezarea de la Poșta Elan provine o altă piesă din os cu incizii similare³³ (**fig. 4/5**), cu bune analogii și ea în așezarea Noua de la Cavadinești³⁴ (**fig. 4/3**). O combinație de incizii transversale cu incizii oblice (**fig. 4/4**) o întâlnim pe un vârf din os de la Șuletea-Șipote³⁵ și pe

³⁰ Popa, Simina 2004, p. 28-29.

³¹ *Iliada* I, 245-246.

³² Rotaru, Gheorghe 2006, p. 130, fig. 2/7.

³³ *Ibidem*, p. 130, fig. 9/7.

³⁴ Florescu 1991, fig. 155/9.

³⁵ Rotaru, Gheorghe 2006, p. 130, fig. 9/4.

un artefact din os inedit din aşezarea din bronzul târziu de la Giarmata Vii-Ghiroda 4 (jud. Timiș) (fig. 4/7). Un vârf din os găsit în aşezarea Noua de la Horga Pod poartă o serie de semne incizate (fig. 4/2) desfășurate unele după altele: o steluță din trei linii, cinci linii verticale, respectiv patru linii orizontale³⁶. Desigur, mica steluță ne duce cu gândul la micul motiv cruciform identificat pe toporul de la Pălatca. Cu siguranță, asocierea de semne de la Horga Pod trebuie să fi avut o anumită semnificație, așa cum o bănuim și în cazul celor care, chiar dacă prezente într-un mod mai disparat sau puțin vizibile azi, se păstrau și pe piesa din corn de la Pălatca.

Cu totul altfel stau lucrurile, însă, cu sceptrul în formă de topor de la Dudarkov (fig. 3/4). Porțiunea păstrată conservă o bogată ornamentație simbolică, în care regăsim diverse reprezentări geometrice, zoomorfe, precum și un copac (palmier). Desenele, care trebuie să fi acoperit întreaga suprafață a piesei, au fost executate prin incizii fine³⁷. Încărcătura simbolică deosebită a toporului de la Dudarkov îi întărește funcția de sceptru pe care o avea. O corespondență bună pentru acest tip de iconografie pe os o regăsim tot în Ucraina, pe o mandibulă de animal de la Putivl³⁸. Până în momentul de față, în lipsa altor analogii evidente, apreciem că atât piesa de la Dudarkov, cât și cea de la Pălatca fac parte din aceeași categorie a sceptrelor în formă de topor, specifice societății epocii bronzului din zona răsăriteană a Europei Centrale.

Așa cum deja subliniam, este foarte posibil ca toporul din corn de la Pălatca să fi cunoscut două etape/destinări de folosire, atât ca topor utilizat în activități utilitare/meșteșugărești (?), cât și ca topor-sceptru. Probabil că în prima etapă s-a folosit intens, prilej cu care s-a format lustruirea puternică a părților exterioare. În ultima etapă perforația pentru fixarea cozii a primit aspectul actual, de formă ovală, prin folosirea unei unelte care a îndepărtat vechea perforație, ce în mod normal trebuia să fie șlefuită intens.

Concluzii

Cu destulă ușurință putem observa faptul că forma toporului-sceptru descoperit la Pălatca este una aparte, ce se detașează în peisajul artefactelor din corn ale epocii bronzului. Cele mai apropiate analogii le oferă topoarele din zona răsăriteană a Europei (Ucraina, Rusia), fie că sunt piese din corn, piatră sau metal. Asemănările morfologice ale toporului de la Pălatca cu celebrul topor de la Dudarkov, deja subliniate, trebuie privite, desigur, în limitele impuse de austeritatea decorului piesei transilvănene, ce nu poate fi comparat

³⁶ *Ibidem*, p. 130, fig. 12/1.

³⁷ Lichardus 2001, p. 77-80, fig. 1; Lichardus, Vladár 1996, p. 43-44, pl. 25/10; Irimia 2007, p. 16-17, fig. 6A.

³⁸ Lichardus 2001, p. 82, fig. 3.

cu complexul decor simbolic al analogiei din Ucraina. Totuși, paralelele ne oferă un suport cronologic în vederea încadrării exemplarului nostru. Din datele analizate mai sus, considerăm că și sceptorul în formă de topor de la Pălatca poate fi considerat contemporan culturii Mnogovalikovaja, respectiv culturii Noua. Date fiind realitățile din siturile cunoscute la Pălatca, este posibil ca sceptorul să provină din așezarea cu multe valențe metalurgice de la *Togul lui Mândrușcă*, de unde provin și alte piese din metal sau ceramice care pot fi asociate culturii Noua sau grupului Gligorești, specific sintezei Wietenberg și Noua.

Explanation of Figures

- Fig. 1.** Pălatca-*Togul lui Mândrușcă* (after Rotea 1997).
- Fig. 2.** Horn axe-sceptre from Pălatca (Transylvania) (photo: Ștefan Lipot).
- Fig. 3.** Axes (1, 3) and sceptre-axes (2, 6–9) made of horn (1–2, 4–6), bronze (3) and stone (7–9) from Aruchlo (1), Luhansk (2), Klady (3), Dudarkov (4), Piliny (5), Teleac (6), Šalušinskoe (7), Mikolaiiv Malia region (8); Malia (9) (after Hansen, Mirtshulava 2013 – 1; Govedarica 2004 – 2; Rezepkin 2000 – 3; Lichardus 2001 – 4; Báró 1909 – 5; Vasiliev et al. 1991 – 6; Kaiser 1997 – 7; http://neolitica.ru/lot.php?lot_id=2241 – 8; <https://heraklionmuseum.gr/> – 9).
- Fig. 4.** The horn sceptre-axe discovered in Pălatca (Transylvania): drawing, with the groups of markings present on its surface (1–1a–1b) and analogies of markings on bone and horn items from the area of the Noua culture in Moldova: Horga Pod (2), Cavadinеști (3), Șuletea-Șipote (4), Poșta Elan (5), Giurcani (6) and at Bronze Age in Banat: Giarmata Vii-*Ghiroda* 4 (7) (unique – 1, 7; after Rotaru, Gheorghie 2006 – 2, 4–6; Florescu 1991 – 3).

Abrevieri bibliografice

- Benea et alii 2011 – Marcel Benea, Luminița Săsăran, Mihai Rotea, *Palatca–Togul lui Mândrușcă: Analysis of a Part of the Lithic Material from the Bronze Workshop*, în *Acta Musei Napocensis*, 45-46/I, 2011, p. 75-80.
- Choyke 2005 – Alice M. Choyke, *Bronze Age Bone and Antler Working at the Jászdózsa–Kápolnahalom Tell*, în Heidi Luik, Alice Choyke, Colleen Batey, Lembi Lóugas (ed.), *From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth: Manufacture and Use of Bone Artifacts from Prehistoric Times to the Present: Proceedings of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group*, Tallinn, 2005, p. 129-156.
- Dergačev 2002 – Valentin Dergačev, *Die äneolithischen und bronzzeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, PBF, XX/9, Stuttgart, 2002.
- Diaconu 2014 – Vasile Diaconu, *Simboluri sociale în epoca bronzului. Sceptre de corn și os*, în *Tyragetia*, s.n., VIII, 2014, p. 173-184.

Sceptrul în formă de topor din epoca bronzului de la Pălâtca

- Fazecaș 2005 – Gruia Traian Fazecaș, *Un sceptru de os recent descoperit la Oradea-Salca „Fabrica de bere”*, în *Marmatia*, 8/1, 2005, p. 71-80.
- Florescu 1991 – Adrian C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, Călărași, 1991.
- Govedarica 2004 – Blagoje Govedarica, *Zepterträger - Herrscher der Steppen. Die frühen Ockergräber des älteren Äneolithikums im karpatenbalkanischen Gebiet und im Steppenraum Südost- und Osteuropas*, Mainz, 2004.
- Govedarica, Manzura 2011 – Blagoje Govedarica, Igor Manzura, *Grundzüge einer Kulturgeschichte des nordwestlichen Schwarzmeergebietes im 5. und 4. Jahrtausend v. Chr.*, în Eugen Sava, Blagoje Govedarica, Bernhard Hänsel (ed.), *Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000-500 v. Chr.) Band 2: Globale Entwicklung versus Lokalgeschehen. Internationale Fachtagung von Humboldtianern für Humboldtianer im Humboldt-Kolleg in Chișinău, Moldavien (4.-8. Oktober 2010)*, Rahden/Westf., PAS, 27, 2011, p. 41-61.
- Hansen 2009 – Svend Hansen, *Kupferzeitliche Äxte zwischen dem 5. und 3. Jahrtausend in Südosteuropa*, în *Analele Banatului*, s.n., XVII, 2009, p. 139-158.
- Hansen 2011 – Svend Hansen, *Technische und soziale Innovationen in der zweiten Hälfte des 4. Jahrtausends v. Chr.*, în Svend Hansen, Johannes Müller (ed.), *Sozialarchäologische Perspektiven: Gesellschaftlicher Wandel 5000-1500 v. Chr. zwischen Atlantik und Kaukasus. Internationale Tagung 15.-18. Oktober 2007 in Kiel*, Mainz, 2011, p. 153-191.
- Hansen 2017 – Svend Hansen, *Phallomorphic Antler Tools*, în Barbara Helwing, Tevekkül Aliyev, Bertille Lyonnet, Farhad Guliyev, Svend Hansen, Guram Mirtskhulava (ed.), *The Kura Projects: New Research on the Later Prehistory of the Southern Caucasus*, Berlin, 2017, p. 269-271.
- Hansen et alii 2006 – Svend Hansen, Guram Mirtskhulava, Katrin Bastert-Lamprichs, Norbert Benecke, Ivan Gatsov, Petranka Nedelcheva, *Aruchlo 2005–2006. Bericht über die Ausgrabungen in einem neolithischen Siedlungshügel*, în *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 38, Berlin, 2006, p. 1-34.
- Iliada I*
- Ilon 2001 – Gábor Ilon, *Siedlungswesen und Bestattungssitten in Gó. Zum Übergang von der Urnenfelder- zur Hallstattzeit*, în Andreas Lippert (ed.), *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. Akten des Internationalen und Interdisziplinären Symposiums vom 26. bis 29. April 2000 in Bad Radkersburg*, UPA, 78, Bonn, 2001, p. 243-270.
- Irimia 2007 – Mihai Irimia, *Unele aspecte privind raporturile dintre spațiul egean și regiunile istro-pontice în Bronzul târziu*, în *Revista română de studii eurasiatice*, 1-2, 2007, p. 7-56.

Cristian Ioan Popa

- Kaiser 1997 – Elke Kaiser, *Der Hort von Borodino. Kritische Anmerkungen zu einem berühmten bronzezeitlichen Schatzfund aus dem nordwestlichen Schwarzmeergebiet*, UPA, 44, Bonn, 1997.
- Kašuba, Kaiser 2009 – Maja Kašuba, Elke Kaiser, *Ein Rillenhammer mit geritzten Darstellungen aus Șoldănești, nordwestliches Schwarzmeergebiet*, în *Analele Banatului*, s.n., XVII, 2009, p. 175-198.
- Kushnareva, Markovin 1994 – Karině K. Kushnareva, Vladimir I. Markovin (ed.), *Epokha bronzy Kavkaza i Sredney Azii. Rannyaya i srednyaya bronza Kavkaza*, Moscova, 1994.
- Lascu, Gheorghiu 2009 – Ilie Lascu, Raluca Gheorghiu, *Un sceptru de corn din așezarea din prima vârstă a fierului de la Alba Iulia - „Dealul Furcilor - Monolit”*, în *Apulum*, XLVI, 2009, p. 593-599.
- Lichardus 2001 – Jan Lichardus, *Die Geweihaxt von Dudarkov und die spätmykenischen Einflüsse im ukrainischen Raum*, în *Eurasia Antiqua*, 7, 2001, p. 75-94.
- Lichardus, Vladár 1996 – Jan Lichardus, Jozef Vladár, *Karpatenbecken – Sintašta – Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche*, în *Slovenská archeológia*, XLIV/1, 1996, p. 25-93.
- Manzura, Sava 1994 – Igor Manzura, Eugen Sava, *Interacțiuni „est-vest” reflectate în culturile eneolitice și ale epocii bronzului din zona de nord-vest a Mării Negre (schia cultural-istorică)*, în *Memoria Antiquitatis*, XIX, 1994, p. 143-192.
- Markevich 1981 – V. I. Markevich, *Pozdnetripol'skie plemena severnoi Moldavii*, Chișinău, 1981.
- Nyáry 1909 – Albert Nyáry Bátor, *A piliny-várhegyi őstelep*, în *Archaeologiai Értesítő*, XXIX, 1909, p. 415-432.
- Otte 2001 – Marcel Otte, *La protohistoire*, Bruxelles, 2001.
- Popa 2015 – Cristian Ioan Popa, *Representation of a Keftiu Type Ingot on a Bronze Belt Plate from Transylvania and Its Connections*, în Nicolae Cătălin Rîșcuța, Iosif Vasile Ferencz, Oana Tutilă Bărbat (ed.), *Representations, Signs and Symbols*, Cluj-Napoca, 2015, p. 187-214.
- Popa, Simina 2004 – Cristian Ioan Popa, Nicolae-Marcel Simina, *Cercetări arheologice la Lancrăm-„Glod”*, Alba Iulia, 2004.
- Rezepkin 2000 – Alexej D. Rezepkin, *Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Klady und die Majkop-Kultur in Nordwestkaukasien*, Rahden/Westf., 2000.
- Rotaru, Gheorghe 2006 – Marin Rotaru, Gheorghe Gheorghe, *Unelte din os din așezările Noua situate în partea de sud-est a județului Vaslui*, în *Acta Musei Tutovensius*, I, 2006, p. 129-147.
- Rotea 1997 – Mihai Rotea, *Cercetări arheologice la Palatca-„Togul lui Mândrușcă”. Observații preliminare*, în *Revista Bistriței*, X-XI, 1997, p. 13-19.
- Rotea 2001 – Mihai Rotea, *Die mittlere Bronzezeit im Karpaten-Donau-Raum (19.-14. Jahrhundert v. Chr.)*, în Mihai Rotea, Tiberiu Bader (ed.), *Thraker und Kelten beidseits der Karpaten*, Eberdingen, 2001, p. 22-30.
- Rotea 2004 – Mihai Rotea, *Non-Ferrous Metalurgy in Transylvania of Bronze Age*, în *Acta Musei Napocensis*, 39-40/1, 2004, p. 7-17.

Sceptrul în formă de topor din epoca bronzului de la Pălatca

- Rotea, Feneșan 1994 – Mihai Rotea, Octavian Feneșan, *Sondaj arheologic la Pălatca-„Poderei”*, în *Acta Musei Napocensis*, 31/I, 1994, p. 351-355.
- Rotea et alii 2011a – Mihai Rotea, Mihai Wittenberger, Monica Tecar, Tiberiu Tecar, *Bronze Age Metallurgy in Transylvania: Craft, Art and Ritual/Magic*, în *Acta Musei Napocensis*, 45-46/I, 2011, p. 7-38.
- Rotea et alii 2011b – Mihai Rotea, Mihai Wittenberger, Monica Tecar, Tiberiu Tecar, *Metalurgia epocii bronzului în Transilvania: meșteșug, artă și magie*, în *Revista Bistriței*, XXV, 2011, p. 9-34.
- Soroceanu 1972 – Tudor Soroceanu, *Așezarea de tip Wietenberg de la Pălatca (jud. Cluj)*, în *Centenar Muzeal Orădean*, Oradea, 1972, p. 165-172.
- Vasiliev et alii 1991 – Valentin Vasiliev, Ioan Al. Aldea, Horia Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991.
- Wittenberger, Rotea 2011 – Mihai Wittenberger, Mihai Rotea, *Aspects of the Bronze Metallurgy in Transylvania*, în Sándor Berecki, Rita E. Németh, Botond Rezi (ed.), *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș 8-10 October 2010*, Târgu Mureș, 2011, p. 261-267.

Fig. 2. Toporul-sceptru din corn descoperit la Pălatca (Transilvania) (foto)

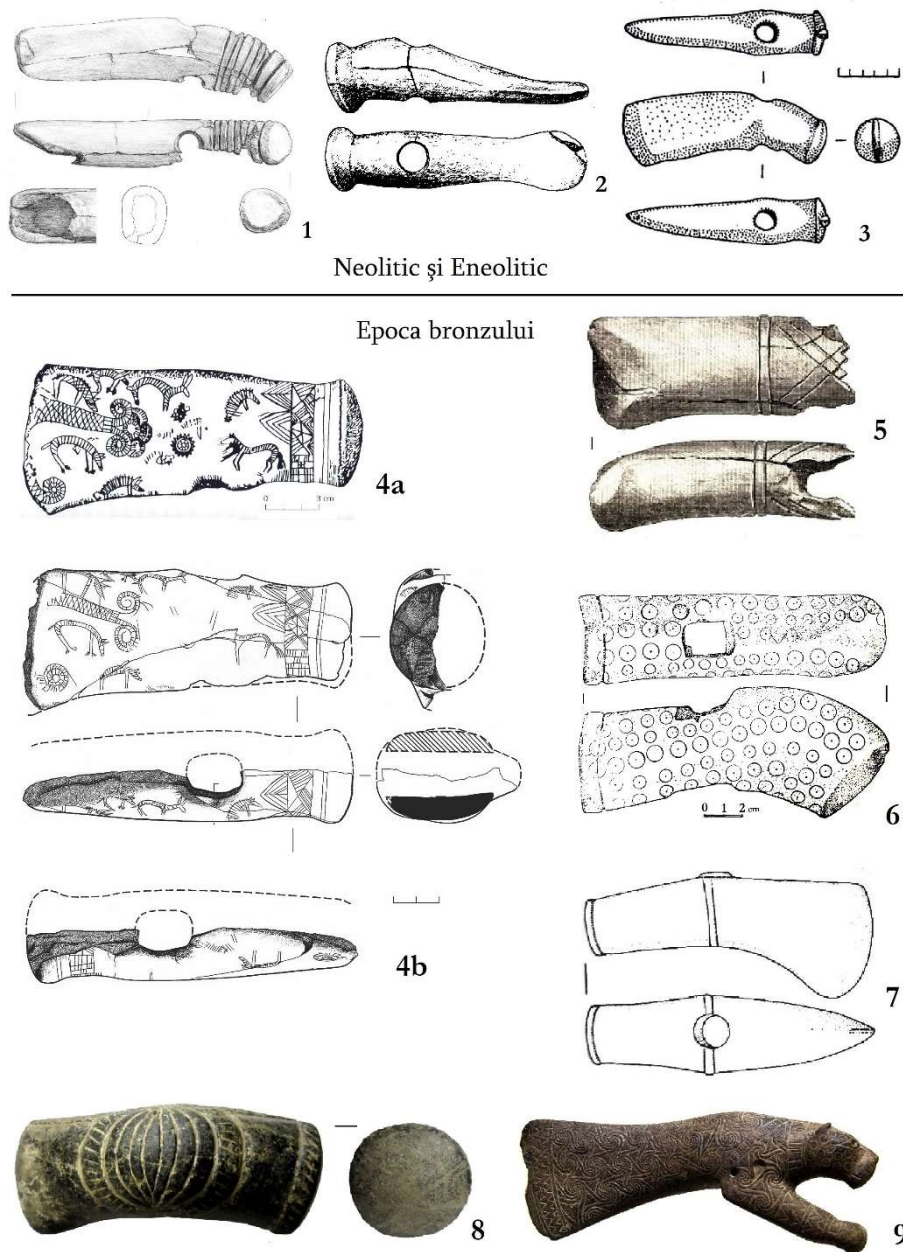

Fig. 3. Topoare (1, 3) și topoare-sceptru (2, 6-9) confecționate din corn (1-2, 4-6), bronz (3) și piatră (7-9): Aruchlo (1), Luhansk (2), Klady (3), Dudarkov (4); Piliny (5); Teleac (6); Šalušinskoe (7); „regiunea MikolaiivMalia” (8); Malia (9) (după Hansen, Mirtshulava 2013 – 1; Govedarica 2004 – 2; Rezepkin 2000 – 3; Lichardus 2001 – 4; Nyáry 1909 – 5; Vasiliev *et alii* 1991 – 6; Kaiser 1997 – 7; http://neolitica.ru/lot.php?lot_id=2241 – 8; <https://heraklionmuseum.gr/> - 9)

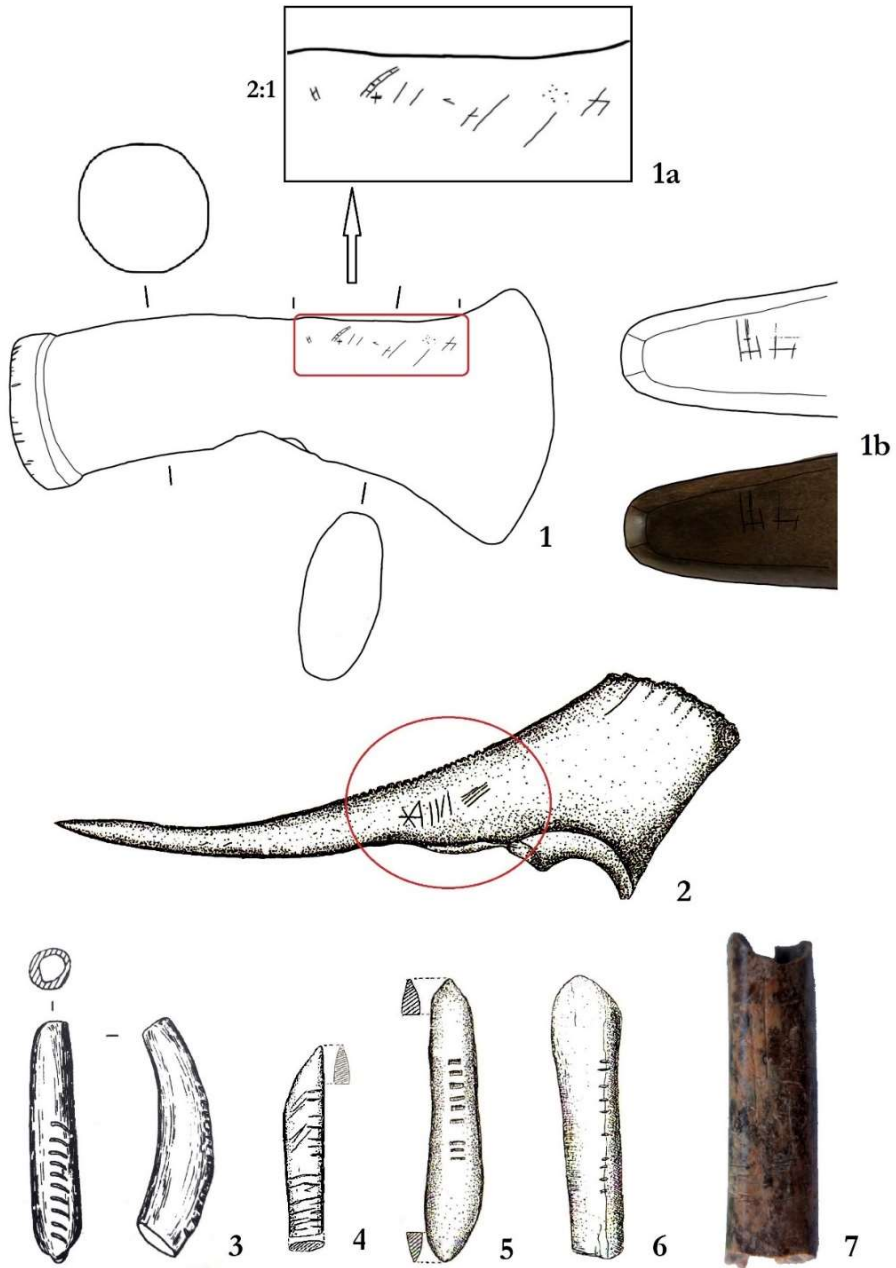

Fig. 4. Toporul-sceptru din corn descoperit la Pălăca (Transilvania): desen, cu grupele de semne prezente pe el (1-1a-1b) și analogii de semne pe piese din os și corn din aria culturii Noua în Moldova: Horga Pod (2), Cavadinești (3), Șuletea-Șipote (4), Poșta Elan (5), Giurcani (6) și din epoca bronzului în Banat: Giarmata Vii-Ghiroda 4 (7) (inedit – 1, 7; după Rotaru, Gheorghe 2006 – 2, 4-6; Florescu 1991 – 3)